

УДК 373.3(477.87)«18/21»

АКТУАЛІЗАЦІЯ РЕТРОДОСВІДУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАКАРПАТТЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Фізеші О.Й., д. пед. н., доцент,
декан педагогічного факультету,
доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Мукачівський державний університет

Аналіз соціально-економічних, суспільно-політичних та освітньо-організаційних умов розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – кінця XX ст. сприяє виявленню та актуалізації конструктивного ретродосвіду: розроблення нормативно-правового забезпечення початкових шкіл узгоджено з документальною базою європейських держав; урізноманітнення мережі закладів початкової освіти за типами та формами власності; розширення доступу до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад і релігійних організацій з обов'язковою умовою дотримання освітніх стандартів; забезпечення можливості здобуття національними меншинами початкової освіти рідною мовою; підсилення краєзнавчого компоненту в навчальних планах і програмах початкових шкіл; особлива увага до національного, громадянського, патріотичного, морально-релігійного виховання як засобу збереження національної самобутності та сприяння євроінтеграції початкової освіти України.

Ключові слова: *початкова школа, освітні реформи, законодавство, Закарпаття.*

Анализ социально-экономических, общественно-политических и образовательно-организационных условий развития начальной школы Закарпаття второй половины XIX – конца XX вв. способствует выявлению и актуализации конструктивного ретроопыта: разработка нормативно-правового обеспечения начальных школ в согласовании с документальной базой европейских государств; разнообразие сети учреждений начального образования по типам и формам собственности; расширение доступа к созданию начальных школ частных лиц, местных общин и религиозных организаций с обязательным условием соблюдения образовательных стандартов; обеспечение возможности получения национальными меньшинствами начального образования на родном языке; усиления краеведческого компонента в учебных планах и программах начальных школ; особое внимание к национальному, гражданскому, патриотическому, нравственно-религиозному воспитанию как средства сохранения национальной самобытности и содействия евроинтеграции начального образования Украины.

Ключевые слова: *начальная школа, образовательные реформы, законодательство, Закарпатье.*

Fizeshi O.Y. ACTUALIZATION OF THE RETRO EXPERIENCE OF THE PRIMARY SCHOOL OF THE TRANSCARPATHTIA IN CONDITIONS OF REFORMING EDUCATION OF UKRAINE

The analysis of socio-economic, socio-political, educational and organizational conditions of the development of the primary school of the Transcarpathia of the second half of the XIX – the end of the XX century promotes the detection and updating of constructive retrospection: development of normative and legal support of the primary schools are agreed with the documentary base of European countries; the diversification of the network of institutions of primary education by types and forms of ownership; the extension of access to the establishment of the primary schools of the private individuals, local communities and religious organizations with the obligatory condition of observance of educational standards; the ensuring the possibility of obtaining of the primary education in the native language by national minorities; enhancement of the local lore component in curricula and programs of the primary schools; special attention to national, civil, patriotic, moral and religious upbringing as a means of preserving the national identity and fostering European integration of Ukrainian primary education.

Key words: *primary school, educational reforms, legislation, the Transcarpathia.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та включення української освіти до єдиного європейського освітнього простору та з метою збереження національної самобутності особливо важливим є досвід Закарпаття як поліетнічного регіону, який упродовж останніх ста п'ятдесяти років перебував у складі різних держав і зумів при цьому зберегти свою етнічну розмаїтість завдяки поширенню початкових шкіл, у яких діти з раннього віку залучалися до вивчення рідної мови, культури, історії, тра-

дицій, при цьому зберігаючи толерантне відношення до численних етносів, які споконвіку проживали на території Закарпаття. Характерною рисою освітніх процесів, які мали місце в краї впродовж досліджуваного періоду, є не тільки толерантне ставлення до представників різних національностей, але й активне включення до вивчення мови та засвоєння їхньої культури, адже традиційним у Закарпатті є володіння двома або трьома мовами, що забезпечувалося, зокрема, й у межах початкових шкіл,

особливо до часу приєднання Закарпаття до Радянської України. Відтак необхідність оновлення змісту, форм організації навчання в початкових школах в умовах поліетнічного середовища вмотивовує підвищені вимоги до активного застосування вже накопиченого педагогічного досвіду, адаптації провідних ідей минулого до сучасних вимог і викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток освіти Закарпаття відображено в розвідках таких науковців краю: І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, В. Керечанина П.-Р. Магочія, Д. Худанича та інших (історичні передумови формування освітніх процесів); А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, В. Росула, Ч. Фединець та інших (шкільництво в окремі хронологічні періоди). Наукову достовірність нашого дослідження забезпечують такі матеріали: *інформаційні збірники з питань освіти* різних історичних періодів («Tanterv nyírkolbkszbtmbra / Навчальні програми для народних шкіл» (Budapest, 1896), «Учебні основи для руських народних шкіл Подкарпатської Русі» (Ужгород, 1923), «Нормальні учебні основи для народних (елементарних) шкіл» (Ужгород, 1930), «Tanterv és ыtmutatósok a nyolosztályos nyírkolbkszbtmbra. I kötet: A tanterv / Навчальний план та вказівки для восьмирічної народної школи» (Budapest, 1941), «Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР» (1939–1961), «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1962–1988), Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України (1991–2011)); періодичні видання («Учитель» (1867), «Учитель» (1920–1936), «Подкарпатська Русь» (1926–1936), «Наш рідний край» (1922–1939), «Пчілка» (1922–1932), «Віночок для підкарпатських діточок» (1919–1924), «Радянська школа» (1945–1991), «Рідна школа» (1991–2011), «Початкова школа» (1969–2011), «Шлях освіти» (1997–2008), «Köznevelés / Народна освіта» (Budapest, 1945–2010), «Magyar Pedagógia / Освіта Угорщини» (Budapest, 1892–1992)); Interne-контенти (www.ligazakon.ua, www.mon.gov.ua, www.uazakon.com, www.bestpravo.ru, www.1000ev.hu).

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у виявленні можливостей використання історичного досвіду початкової школи Закарпаття в умовах інтеграції України у світовий освітній простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі аналізу соціально-економічних, суспільно-політичних та освітньо-організаційних передумов розвитку початкової школи Закарпаття нами обґрунтовано процес становлення й розвитку початкової

школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. як наслідково-залежні перетворення в її організації, управлінні, структурі, змісті діяльності, які детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону. У хронологічних межах дослідження виокремлено такі основні етапи: I-й – розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848–1919); II-й – перебування початкової освіти регіону за Чехословацького періоду (1919–1939); III-й – діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939–1944); IV-й – початкова освіта краю в складі Радянського Союзу (Української Радянської Соціалістичної Республіки) (1944–1991); V-й – розвиток початкової школи Закарпатської області в незалежній Україні (1991–2011) [3, с. 60]. Створення нормативної бази для здійснення реформування освіти було пріоритетним для урядів усіх без винятку держав, до складу яких входило Закарпаття впродовж останніх століть. Так, у період до 1919 р., доки Закарпаття входило до складу Австро-Угорщини, було прийнято низку важливих освітніх законів, серед яких Закон III «Про утворення незалежних угорських міністерств» (1848), Закон XXXVIII «Про народну освіту» (1868), Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти» (1879), Закон XXVII «Про правові відносини в недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних і парафіяльних шкіл» (1907), які визначали принципи державної освітньої політики, структуру системи освіти, управління освітою, принципи здійснення мовної політики у сфері освіти. Чехословацьким урядом, під юрисдикцією якого Закарпаття перебувало в період з 1919 р. по 1939 р., також прийнято ряд важливих документів, які дали можливість провести урядові реформи в галузі освіти, зокрема початкової, серед них – Закон № 226/22 «Малий шкільний закон Чехословацької Республіки» (1922). У період повернення закарпатських земель до Угорщини в 1939–1944 рр. діяльність початкової школи переважно регламентувалася документами попередніх держав, проте були видані й власні документи, які перш за все спрямовувались на утвердження державницьких позицій Угорщини, а саме: Розпорядження № 7.880 «Про організацію управління народної освіти на повернутих до Угорської Святої Корони східних і трансільванських землях» (1940), Розпорядження № 24.024 «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних територіях» (1940), Закон XX «Про шкільну повинність і восьмирічні народні школи» (1940).

Низкою документів була регламентована освітня політика радянського уряду, починаючи з 1944 р. і до 1990 р., зокрема, це такі документи: «Декрет Народної Ради Закарпатської України про перехід шкільного виховання у відання держави» (1945), Наказ № 63138 V/1945 «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні» (1945), Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), Наказ Міністерства УРСР № 5279 «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської областей УРСР» (1946), Наказ Міністерства УРСР № 986 «Про заходи у справі покращення роботи з місцевими учителями, висунутими на керівні посади в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях» (1949), «Положення про восьмирічну школу» (1960), Постанова «Про заходи подальшого покращення умов роботи сільської загальноосвітньої школи» (1973), Закон УРСР «Про народну освіту» (1974) та ряд інших [3, с. 73–83, 113–130, 151–162, 195–220, 245–265]. Проаналізувавши та узагальнивши зміст усіх названих документів, виявляємо загальну для них тенденцію – державницьку, що спрямована на здійснення освітніх реформ відповідно до задоволення потреб кожної держави, до складу якої входило Закарпаття. Кожна держава, дбаючи найперше про інтереси держави, завжди заперечувала факт досягнень у сфері освіти та шкільництва своїх попередників, нові ідеологічні засади визначали зміст освіти, вибудовували систему управління освітою в Закарпатті за зразком своєї держави (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини, Радянського Союзу). Виняток становив невеликий період існування незалежної Карпатської України (жовтень 1938 р. – березень 1939 р.), коли було створено своє Міністерство культури й шкіл народної освіти [3, с. 111–112]. В умовах сьогодення надзвичайно важливим є для України забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти, яка формується та реалізується, зважаючи на надбання минулого, прогнози на майбутнє, статистичні дані, індикатори розвитку та опору на передовий європейський досвід із метою забезпечення потреб людини, економіки та суспільства.

Важливим у кожний історичний період було вирішення мовного питання. Наприклад, у період Австро-Угорщини в початкових школах Закарпаття в другій половині XIX ст. діти навчалися рідною мовою (русинською, угорською, словацькою, німецькою, єврейською) з обов'язковим введенням до навчальних планів вивчення державної – угорської мови. Проте вже на початку XX століття, у 1907 р., навчання рідною мовою

забороняється, що призвело до масового закриття національних шкіл. Покращується ситуація в чехословацький період, коли декларується навчання рідною мовою, проте поступово з боку держави здійснюється вплив на розширення мережі шкіл із державною – чеською та словацькими мовами. У період Карпатської України – державною мовою стала українська, проте через нетривале існування цього державного утворення особливого впливу на мовну політику у сфері шкільництва не було. Важливим був і той факт, що уряд Угорщини в 1939 р. визнав право русинів Закарпаття на власну мову й узаконив угорсько-руську мову як другу державну в Закарпатті, що було прецедентом у визнанні мови русинів як окремої нації. З приходом радянської влади в усіх початкових школах навчання велося українською мовою з поступовим нарощуванням кількості російськомовних шкіл. Щодо шкіл із національними мовами навчання, то після численних прохань батьків у 1945–1946 рр. були відкриті школи з угорською мовою навчання, румунські школи були переведені на молдавську мову навчання, а німецькі, словацькі та єврейські школи, які функціонували в усіх попередніх державах, були зачинені. Згодом насильницька політика Радянського Союзу щодо русифікації торкнулася Радянської України в повному обсязі та призвела до суттєвого скорочення україномовних шкіл. З прийняттям у 1989 р. «Закону про мови в УРСР» українська школа та школи національних меншин одержали більше можливостей для розвитку [3, с. 73–83, 113–130, 151–162, 195–220, 245–265]. Незалежність, яку здобула Україна в 1991 р., стала поворотним моментом для розвитку української освіти, що відбилося на розширенні мережі україномовних шкіл і шкіл для національних меншин, які споконвіку проживали на Закарпатті. Безумовно, що в сучасних нормативних документах передбачено право кожної людини здобувати освіту рідною мовою, але надзвичайно важливим є вивчення та бездоганне знання державної мови, що також передбачено всіма європейськими державами. Тому цілком логічно та вмотивованою є ст. 7 в Законі «Про освіту», яка гласить: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти України є державна мова» [1]. На нашу думку, у межах полікультурного регіону, яким є Закарпаття, для молодших школярів доцільним було б вивчати мову однієї з національних меншин, які проживають на території Закарпаття. Аргументуємо це так: по-перше, традиційно більшість закарпатських сімей є багатомовними, що зумовлено історичними й територіальними

обставинами, оскільки в конкретних районах Закарпаття локально проживають представники різних національностей; по-друге, сусідство з Угорщиною, Словаччиною, Румунією, Польщею створює умови для транскордонного співробітництва в різних галузях народного господарства, що також потребує знання мов цих держав; по-третє, вивчення мов національностей, які проживають на території краю, спонукало до створення унікального етнічного, мовного, культурного середовища в Закарпатті, яке вирізняється толерантним ставленням до кожної людини, незалежно від її національної та релігійної приналежності.

Дедалі більшої актуальності в умовах реформування сучасної загальноосвітньої школи набуває обговорення термінів навчання в початковій школі. Щодо історичного досвіду, то в закарпатських початкових школах другої половини XIX – середини XX ст. термін навчання коливався від 6 до 9 років, зокрема: австро-угорські початкові школи були дворівневі, термін навчання в початковій школі першого рівня становив 6 років, у вищій початковій школі – 3 роки; в чехословацький період термін навчання в початковій школі становив 6 років та ще 2 роки в повторювальній початковій школі; у період Угорщини навчання в початковій школі є дворівневим: нижній рівень – 4 роки, вищий рівень – 4 роки. Також обов'язковим був і дев'ятий рік навчання, оскільки забезпечував практичну господарсько-економічну підготовку. Безумовно, що навчання в народних початкових школах було обов'язковим упродовж усього терміну [3, с. 73–83, 113–130, 151–162, 195–220, 245–265]. Отже, перегляд термінів навчання в сучасній школі надає можливість школярам поступово, без перевантаження опанувати основи наук.

Щодо змісту початкової освіти, то, аналізуючи навчальні плани закарпатських початкових шкіл другої половини XIX – початку XXI ст., крім предметів, які наявні в сучасних навчальних планах, нами виявлено навчальні предмети, які частково або повністю відсутні в сучасних навчальних планах початкових шкіл, зокрема: у початкових школах Австро-Угорщини – релігія та етика; основи фізики та природознавства з огляду на особливості регіону й спосіб життя та діяльність краю, до якого належать діти; історія та географія рідного краю; ознайомлення з громадянськими правами та обов'язками; ознайомлення із системою вимірювання та грошовими одиницями; ознайомчі вправи з польових і садово-городніх робіт; у початкових школах чехословацького періоду – релігія, наука про рідний край, історія, фізика, жіночі ручні роботи; у початкових школах

угорського періоду – релігія та етика, інтегрований предмет – «Природничі та господарські знання: Природознавство, економіка, ведення домашнього господарства»; у початкових школах радянського періоду – зберігся традиційний перелік навчальних предметів, серед яких: українська мова, російська мова, математика, природознавство, фізичне виховання, малювання, співи, праця, у 50–60-х рр. – географія та історія; у період незалежності України – іноземна мова, сходинок до інформатики, основи здоров'я [3, с. 83–98, 113–130, 163–175, 221–240, 248–265].

Сучасний зміст початкової освіти вимагає найновіших технологій, зокрема й інформаційно-комунікаційних, що зумовило важливу кадрову та економічну проблему. Наприклад, впровадження навчального предмета «Сходинок до інформатики» (2 клас) призвело до кадрової проблеми, пов'язаної з відсутністю в багатьох вчителів початкових шкіл не тільки необхідних компетенцій у володінні інформаційно-комп'ютерними технологіями, але й знань із методики навчання комп'ютерних технологій у початковій школі. Адже, як правило, вчителі інформатики загальноосвітніх шкіл не готові ні теоретично, ні практично працювати з молодшими школярами у зв'язку з відсутністю психолого-педагогічних знань про особливості організації навчального процесу з дітьми молодшого шкільного віку. Економічний аспект цієї проблеми – це незабезпеченість початкових шкіл комп'ютерними класами, відсутність можливостей для постійного оновлення комп'ютерних програм тощо. Безумовно, що в останні роки суттєво покращилася система кваліфікованої педагогічної підготовки вчителів початкових шкіл завдяки вдосконаленню навчальних планів вищих навчальних закладів (зокрема, введення до освітньо-професійних програм навчальних дисциплін «Сучасні інформаційні технології навчання», «Основи інформатики з елементами програмування», «Методика навчання інформатики» [2]), проведення навчальних семінарів-практикумів, науково-практичних конференцій, круглих столів при обласних інститутах післядипломної освіти. Проте економічна складова впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у зміст початкової освіти є сьогодні незадовільною.

Оскільки сучасна українська школа є світською, відокремленою від релігії, то вивчення релігії в школі неможливо забезпечити, але введення етики та моралі як навчальних предметів у сучасних умовах є вкрай необхідним, адже низька культура, яка має яскраво виражену тенденцію серед молоді, вплив Інтернету та брак сімейного вихован-

ня загалом негативно впливають на формування особистості молодшого школяра.

Також цікавим є ретродосвід початкових шкіл Закарпаття в плані організації уроків трудового навчання, а саме – ознайомлення учнів з особливостями ведення домашнього господарства, садово-польових робіт тощо. Цей аспект у школах минулого століття актуалізується і в наш час, особливо в сільських школах, адже тенденції до урбанізації спонукають до зменшення кількості сільського населення, втрат кваліфікованих кадрів у сільському господарстві. Вважаємо, що вчасна профорієнтаційна робота, яка починається з початкової школи, популяризація села та праці на селі дасть можливість відродити українське село, піднести його на новий рівень розвитку.

Незаперечною є необхідність введення до навчальних планів завдяки варіативній частині предметів, на яких учні вивчатимуть історію, природу, географію, культуру та літературу рідного краю, краєзнавчого компоненту, оновлення його змісту відповідно до потреб кожного регіону України.

Управління освітнім закладом є важливою складовою освітнього процесу, ба більше, воно повинно здійснюватися державою, шкільною громадою та органом громадського самоврядування. У періоди, коли Закарпаття належало до Австро-Угорщини та Чехословаччини, як засвідчують освітні документи та архівні джерела того часу, управління початковими школами здійснювалося державою спільно з місцевими громадами. Наприклад, в Австро-Угорщині всі муніципальні заклади народної освіти підпорядковувалися міській або сільській владі, за якої на виборній основі (кожні три роки) створювалася шкільна рада з не менш як 9 осіб (представники влади, суддя, виборні представники громади, вчитель або якщо у школі налічувалося кілька вчителів, то виборний представник педагогічного колективу). Поряд зі шкільною радою функціонувала окружна шкільна педагогічна рада, яка поділялася на районні педагогічні ради. За чехословацького уряду з метою управління освітою Міністерством освіти було створено 12 шкільних інспекторатів і 2 окремі інспекторати для чехословацьких шкіл, у яких призначено шкільних інспекторів для виконання адміністративних і наглядових функцій. Місцеве шкільне управління виконують кафедри сільських і церковних шкіл. Органом громадського самоврядування виступав шкільний кураторій, до складу якого входили представники села, церкви, школи та лікар, а при кожній церковній школі – церковна шкільна кафедра, яка обирала вчителів, турбувалася про матеріальне забезпечення

школи. Вважаємо, що й сьогодні важливим є питання співпраці школи з місцевими громадами, які поряд із державними органами управління повинні координувати й підтримувати навчальні заклади.

Особливого значення в контексті реформування освіти набуває розширення мережі навчальних закладів. Причому треба звернути увагу на той факт, що в межах сучасної України здебільшого функціонують державні навчальні заклади. Історичний досвід розвитку початкових шкіл Закарпаття показує, що в період з другої половини XIX – середини XX ст. поряд із державними початковими школами успішно працювали приватні школи, а також школи, які створювалися за кошти місцевих або релігійних громад. Для всіх шкіл обов'язковим було виконання вимог державних нормативних документів та освітніх стандартів, адже після завершення початкової школи учні складали випускні іспити й одержували документ про освітній рівень.

Висновки з проведеного дослідження.

На основі проведеного нами історико-педагогічного дослідження початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст., а також на основі аналізу й узагальнення конструктивного ретродосвіду їхньої діяльності можемо окреслити основні напрями його актуалізації в умовах сучасного реформування освіти України, зокрема й початкової: розроблення нормативно-правового забезпечення початкових шкіл узгоджено з документальною базою європейських держав; урізноманітнення мережі закладів початкової освіти за типами та формами власності; розширення доступу до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад і релігійних організацій з обов'язковою умовою дотримання освітніх стандартів; забезпечення можливості здобуття національними меншинами початкової освіти рідною мовою; підсилення краєзнавчого компоненту в навчальних планах і програмах початкових шкіл; особлива увага до національного, громадянського, патріотичного, морально-релігійного виховання тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра (в частині розподілу загального навчального часу за циклами підготовки, переліку та обсягу нормативних дисциплін). Галузь 0101 Педагогічна освіта. Напрям підготовки 6.010102 Початкова освіта. Київ, 2012.
3. Фізеші О.Й. Початкова школа на Закарпатті (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія/ Ужгород: МДУ, 2015. 528 с.